

Ńãđã³é ĩ AĐ×ĀĬ ĒĬ ,
ê³ĭ ĭ đãæèñãđ

Чи потрібен сьогодні Художник?

Людей завжди цікавитиме місце народження великого художника, і кожне таке село чи містечко мають свій незбагненний магнетизм. Не можна до ладу навіть пояснити, чим саме притягує Шевченкова Керелівка, Гоголева Василівка, Лисенкові Гриньки, Довженкова Сосниця, Тичинівські Піски, Мар'янівка, де родився Іван Козловський... Що ми прагнемо там побачити? Яку загадку розгадати? Про це думалося по дорозі в село Дмитрашківку Піщанського району Вінницької області, де народився знаменитий хоровий диригент Павло Іванович Муравський.

Село це відоме, зокрема з нотаток Павла Алепського, який ще в XVII столітті чув у селі приємні голоси, що захоплювали, тішили й чарували його. А як ще глибше копнути — тут сліди трипільської й черняхівської культур, тут, певно у тисячоліттях, вистоявся дивовижний ген творчості і довголіття, притаманний нашому маестро, якому всім миром — усім селом збудували садибу-музей. Павло Іванович приїхав у цю свою відбудовану хату, що тепер буде музеєм, на храмове свято. Хата — на дві половини, невеликі сіни, в глибині яких зберігся кам'яний погріб. Земляки

його наповнили: тут і діжечка молдавського вина (Молдова неподалік, за Дністром), і кілька великих корзин з яблуками та картоплею — заходь і живи, усе як було за дитинства Павла Івановича. Від сіней праворуч — світлиця, де нині розмістився рояль, на стінах — документи, афіші. У хатині — піч, ліжко, прядка, старі фотографії.

Не беруся переповісти хвилювання маестро, який у супроводі численних односельців та гостей наближався до своєї хати — можливо, якоюсь мірою це передадуть мої знімки, або відео (що, можливо, колись стане фільмом). День розгодинився, стало напрочуд сонячно, а тиждень перед тим сіяли дощі. Хату-музей обступили і малі, і старші односельці, і поет Іван Драч нагадав, що тут дивовижно поєдналися молдавський, волоський, румунський і український світи — і край цей дихає піснями, і що ми через тисячоліття вижили піснею — трохи борщем, трохи варениками; і що ми — бездержавні, мали державу української пісні, і Павло Іванович — дивовижний майстер, який має тонке вухо, намагається донести правду про цей спів до цілого світу; і що після того як загинула Українська Народна Республіка, Кошиць їздив по світу — а тут, у нас,

Павло Муравський

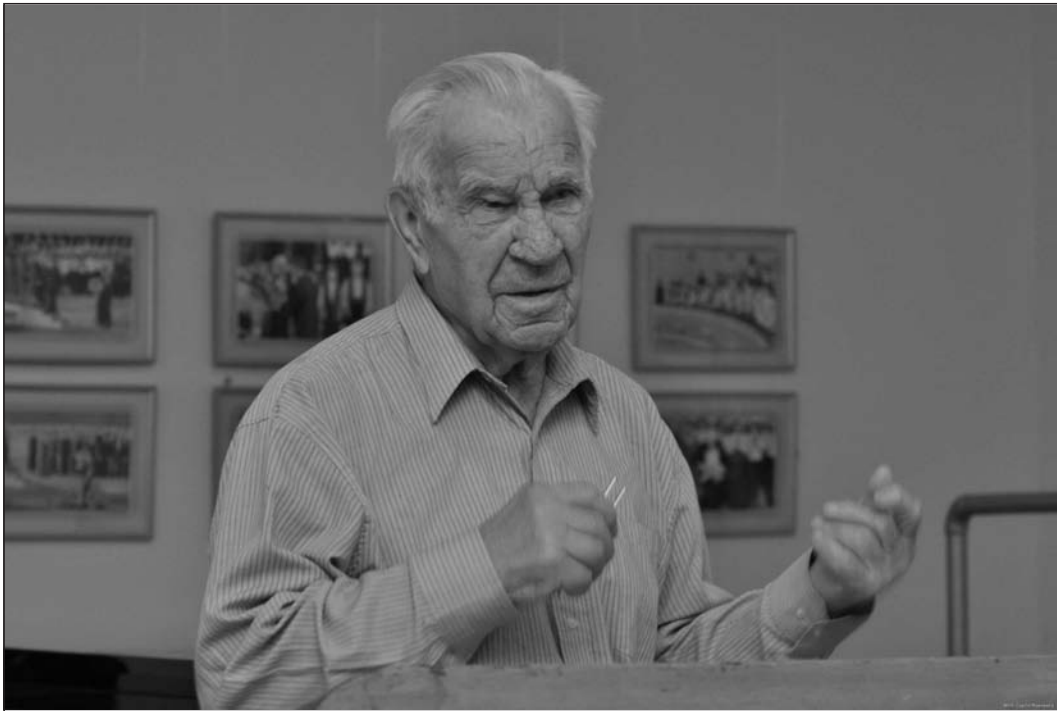
у своїй же республіці душать це все — а він витримує навали, показує як треба робити, щоб був чистий український спів: співом ми тримаємо Україну...

Хор села вже проспівав «Многії літа», Павло Іванович заходить у хату, оглядає, каже — усе як було. Його погляд падає на припічок, і першим зринає в пам'яті, як приїхала підвода — а там просушувалася кукурудза, кілограмів три-чотири зерна — каже, добре пам'ятаю, як усе забрали, і ще й вінником змели... Розглядає фотографії: «Це дружина, це Володя, старший син, він тут з нами, він мене сьогодні привіз...». Стіл у хатині накритий — запрошують гостей, господаря: «...Для мене ця зустріч надзвичайно дорога, тому що я зустрічаюся з родичами, земляками.

Я пам'ятаю — як сьогодні це було — Кісирняк, де я корови пас, де був ставок, і рівчак, і місток, і фільварок, пам'ятаю Нікові Корчі, Буртячку, Стародубину, Довгий Яр, Попову Одаю — треба поїхати подивиться...».

Фільмую я Павла Івановича періодично від середини дев'яностих, з нашої подорожі у село Марківку на Вінниччину (тоді також був Іван Драч — який і запросив мене) — відзначали 120-річчя з дня народження Миколи Леонтовича, хоріві твори якого виконувала там капела Вінницького педагогічного інституту. І та відеострічка 1997-го зберегла кілька хвилюючих фрагментів. Після концерту, чи навіть уже й після обіду, Павло Іванович підходить до хористів, похвалив їхні голоси, відразу

Або от, нещодавно, наприкінці вересня 2009-го, майже кожного дня Павло Іванович проводив у 36-му хоровому класі консерваторії репетиції твору Кирила Стеценка в музичній редакції Лесі Дичко «Пам'яті Лисенка» (на слова Дмитра Павличка, напередодні виступу студентського хору у Національній опері на ювілейному вечорі поетового вісімдесятиріччя). Цю репетицію ми з старшим сином Андрієм, дипломованим кінооператором, знімали на відео й фото. Хор — студентський, на репетицію прийшли студенти з різних курсів, хтось щойно мав заняття з вокалу, хтось із сольфеджіо, і потрібен час, щоб зосередилися. Сіли півколом, хтось ще розмовляє, порпається, відкривають ноти. Павло Іванович розповідає про цей твір, просить не відволікатися, починає налаштовувати хор, як на-

лаштовують дорогий інструмент, диригує. Зупиняється, вимагає усі нюанси, всі штрихи виконувати на кантілені. Але з першої спроби не все виходить — диригент проспівує, яке legato, а не уривчасте staccato має бути саме в цьому місці. Інтонує рядок «...навколо сонця» з вірша Дмитра Павличка. Кажє: це ж навколо сонця, а не навколо якогось там пивного бару, вимагає, щоб звучання було легке, невимушене, і що має народжуватися не розмовний, а вокальний звук — торкається своїх грудей і діафрагми — усміхається: «І щоб обличчя ваші були приємними!» Знову диригує: його рухи стають енергійними, експресивнішими — студенти сприймають цей посилений рух і звучать уже краще, виразніше.... Відчуваю, що матиму нарікання фахових музикантів, але те диригентове дійство можу

Студентський хор Національної музичної академії імені П.І.Чайковського

порівняти хіба що з навчальними вправами птаха-тата, який показує пташеняткам, як літати.

І скільки знаю Павла Івановича, скільки чую його розповіді у різних товариствах — він завжди знаходить привід нагадати про чистоту звучання. І навіть того сонячного дня, за обіднім столом у своїй хаті, розчулений, він згадав сторожку, де староста жив біля церкви, і де вперше співав у хорі: «...Найкращий спів — це чистий спів, що можна порівняти з чистим повітрям. Але нечисту воду й нечисте повітря легко пізнати, а нечистий спів — важче: тут треба вчитися і працювати. І коли міжнародний футбол йде у Лондоні, Парижі чи Берліні, і сотні тисячі людей різними способами

підтримують свою команду, то з'являється такий момент, коли всі починають співати — і співають в унісон. Я слухаю — і понад стадіоном такий унісон, ніби хтось їх навчив так співати — чистий унісон! А коли чую як наші йдуть колядувати, чи солдати у баню, то між нотами співають — немає чистоти. Треба боротися за чистоту. Я думаю, ми такий лист до влади напишемо, щоб співу навчали у школах, щоб ноти вчили з першого класу».

Пригадую, якою добротою світилися очі Івана Семеновича Козловського (якого я знімав упродовж 80-х та початку 90-х років), коли йшлося про Павла Муравського. Улітку 1981-го Іван Козловський організу-

«Людський голос — найдосконаліший інструмент»

вав запис — «Ой у полі озеречко» — спільно з «Думкою» (якою тоді вже керував Михайло Кречко) і хором із Мар'янівської школи (під орудою Марії Деркач). Це дійство відбувалося у Будинку звукозапису, на вулиці Первомайського. За мікшерським пультом був Юрій Павлович Вінник; під час репетиції, чи точніше — у паузах між репетиціями та перервах я знімав Козловського й хористів, їх невимушене спілкування. Згодом стежив, коли вийде платівка, але з якихось причин вона так і не з'явилася — певно проштовхувати український музичний продукт на союзний грамзапис (а іншого не існувало) у «період застою» стало важче.

В перші роки «відлиги», у часи «Думки» Муравського, такі записи ще вдавалося здійснити. Павло Іванович

згадує, як довший час не мав нагоди познайомитися з Борисом Романовичем Гмирею, хоч співак не раз приходив на концерти «Думки». Познайомилися після похорону Зої Гайдай, де співала капела. На другий день вони зійшлися на квартирі Гмири у Пасажі і почали добирати репертуар. Творів для басу й хору виявилось не так багато, більше — російських. Знайшли й українські пісні, які попросили адаптувати композитора Віталія Кирейка. Відбулися репетиції, спільні концерти, і Борис Романович уже заявив, що хоче мати грамзапис на платівку. А «Думка» Муравського тоді багато виступала, зокрема й у Москві, слава про капелу поширювалася блискавично, і у Івана Семеновича Козловського теж визрів намір записатися з «Думкою». Співак саме при-

їхав до Києва з нагоди 70-річчя Максима Рильського (ювілей відзначався після смерті поета у залі філармонії, наступного дня — в Жовтневому палаці культури), виступив тоді в палаці з капелюю. Через якийсь час Козловський дізнається, що Гмиря першим домовився про запис з «Думкою», і каже, що прийде, як ті будуть у Москві: може й йому щось вдасться записати. Капела з Борисом Гмирею їде в одному вагоні до Москви, приходять у будинок грамзапису. Вже йде репетиція, і у залі з'являється Іван Семенович, сідає, слухає. Йому було дивно, що колектив так довго може співати акапельно (тоді майже всі хори проводили репетиції з підтримкою фортепіано). Звертається до маестро з проханням перевірити тональність. Павло Іванович підходить до інструмента, бере акорд: капела й соліст не відхилилися від тональності. У залі на якийсь момент западає тиша, Борис Романович усміхається до Івана Семеновича і показує йому язика... Дружній жест означав ще й те, що на цей раз з капелюю співатиме тільки він, Гмиря. А запис Козловського з «Думкою» було здійснено вже в Києві: «Вечерний звон», фрагмент з «Наталки Полтавки» та «Ой у полі криниченька», яку адаптував для свого голосу сам Іван Семенович. І чоловіча група капели так вишукано тоді звучала, що співак перед початком промовив: аж боязко починати... У таких випадках Козловський клав на рояль, як оберіг, — срібну монетку, двадцять копійок... Тепер ті записи Бориса Гмирі й Івана Козловського спільно з капелюю «Думка» становлять золотий фонд.

Лише п'ять років Павло Іванович керував капелюю «Думка» (перед тим 16 років — «Трембітою»). У 1969 році йому виповнилося 54. Тодішні міністерські чиновники без особливих на те причин звільнили його з «Думки»: за однією версією — нібито вже був старий, за іншою — через непорозуміння з адміністрацією хору та деякими капелянами.

Після звільнення з «Думки» Павло Муравський у пошуках роботи з академічним хором готовий виїхати з України. Вдома йому пропонують студентський хор Київської консерваторії, з яким він усередині 60-х вже трохи працював. Він починає викладацьку діяльність, студенти його люблять, та кожного року п'ятикурсники, що здобули знання — відходять, а новачків ще довго треба навчати. Ці обставини не сприяють диригентові зосередитися на вивченні складних партій та творів великих форм. З року в рік у ньому зріє потреба працювати з хором академічним, відповідальним, з професійними співаками, як це було в «Думці». Ці свої намагання диригент викладає у листах до радянських партійних діячів — українських, московських. Та все марно, відповіді не отримує, як і запрошення на звукозапис із студентським хором.

Втім, траплялися тоді й щасливі винятки. У 1977 р. світова українська громадськість готувалася до 100-річчя з дня народження Миколи Леонтовича. Оминути цю дату влада не може і сприяє Павлу Івановичу — у світ виходить альбом грамплатівок творів усього Леонтовича, відбувається ювілейний концерт компози-

тора. Цей запис із студентами — подвиг диригента, що був помічений: за концертну діяльність П.І.Муравський у 1979 році отримує Шевченківську премію. А суть ставлення Москви до ювілею М.Леонтовича виразилася в деталях. У 1977-му (чи може, на початку 1978-го) я придбав комплект з трьох грамплатівок з хоровими записами Леонтовича. На картонній обкладинці альбому — портрет композитора на червоно-помаранчевому тлі, напис українською та російською мовами: «М. Леонтович. До 100-річчя з дня народження». Які саме тут хорові твори записано, ім'я диригента, назви хору на альбомному титулі — не дано. Немає такої інформації і в додатковому листкові, де перелічено 37 записаних творів М. Леонтовича та коротка — теж українською та російською мовами — біографія композитора (стаття музикознавця М.Гордійчука). Оформлення платівок стандартне: на круглій світлорожевій паперовій наклейці напис «Министерство культуры СССР. Мелодия. Всесоюзная фирма грампластинок. Апрельский ордена Ленина завод». (Згадаймо неактуальні вже нині намагання української громадськості мати свій завод грамплатівок...) Нижче отвору платівки — «М.Леонтович (1877–1921)», перелік виконуваних творів; і лише внизу: «Хор Київської державної консерваторії. Диригент Павло Муравський».

Запитую у Павла Івановича, що може означати ця «антиреклама» (на відміну від інших альбомів грамзапису, скажімо зарубіжної чи російської аналогічної музики, елементарне позбавлення інформації про виконавців

та змісту альбому на титулі?

— «Отаке от було тоді ставлення...». І бадьорим голосом запевнює: «Але ми створимо хор, і по новому запишемо всього Леонтовича!»

Здавалося б, з проголошенням Незалежності для Павла Муравського настав зоряний час. Та з перших років створення хору почало пробуксовувати. Він продовжує писати листи до міністра культури — одного, другого, переконує, що настав час записати твори М.Лисенка, О.Кошиця, М.Леонтовича, звертається до президента — одного, другого, третього... Вже підключається й громадськість: на підтримку Муравського листи шлють провідні народні артисти, письменники, видатні діячі діаспори, народні депутати... На ці звернення зрідка з'являється міністерська відписка: про маестро ми знаємо, дуже його любимо, але — немає коштів...

А тут у житті Павла Івановича — ще одна прикрість: сусід-магнат, що мешкає над ним (це у Печерському районі, на вулиці Грушевського, вікна виходять на будинок Верховної Ради), спричиняє пожежу в його помешканні. Ця біда стається у вересні 1995 року, коли диригент перебуває з хором у Швейцарії та Німеччині — знищено майно, рояль, ноти, аудіо та відеозаписи, житло просякнуте димом — не те що жити, перебувати неможливо. Багатій пропонує купити його квартиру, та господар відмовляється й вимагає негайного ремонту, який врешті й починається, але робиться абияк і не закінчується. Нахабний бізнесмен знову наполягає, аби сусіда продав йому житло, й по-

Найвища нагорода — вдячність людей

тодішне чиновництво поставило вище мистецьких. Може, це некоректне порівняння, але загляньмо навмання й у царину іншого високого мистецтва, скажімо пластичного: якби Родену випало жити й працювати тут, і вирішив він втілити «Мислителя», а чиновники — ну, не сприйняли твір! — скульптора напевно б звільнили... Муравський не виняток, можна знайти багато паралелей, наприклад, Іван Козловський не зміг би в той час в Україні з хором виконати «Українські колядки» та ще й записати їх на платівку. А ті «Колядки» справили справжній фурор в Україні. І це було приблизно у той час, чи роком раніше, як Муравського «відлучили» від академічної «Думки». Не можемо провести прямих аналогій, але нагадаємо й про контекст перших років брежнєвщини, за яких усе талановите й виразне, що мало яскраве національне обличчя — а саме таким завжди був Павло Муравський — починає нівелюватися не лише у музиці, а й у літературі, в живописі, в кіно — про це нині написано багато.

Художник, мабуть, для того й приходить у світ, щоб через свої твори дати суспільству збагнути певні істини. І чомусь зарубіжні митці — думаю про близьких мені за фахом кінорежисерів — Фелліні, Вісконті, Антоніоні, Бергмана, Годара, Фасбіндера, Кубрика, — кожен у своїй країні (де нібито «людина людині — вовк», і де, як ми знали — жоден цент не викидається на вітер) — змогли досить повно творчо реалізуватися. Завжди знаходилися і меценати для їхніх кінопроектів, і підтримка, й фонди. У нас — де завжди декларувало-

ся: «людина людині — друг, товариш і брат» — самореалізація митця була проблематичною. І якщо в часи тоталітаризму влада або використовувала митця, поставивши його мистецтво собі на службу, або — відкидала, гнобила, як було у випадку, наприклад, з Іваном Гончаром, то нинішній владі, складається таке враження, митець взагалі не потрібен? І що вищий талант — то глибша проблема. Результат очевидний: Євгенія Мірошниченко так і не дочекалася у Києві Театру Малої опери; національний кінематограф фактично знищено й Михайло Ілленко йде нині на яхті в Антарктиду, щоб самотужки (без фінансування) дозняти епізод свого фільму; Павло Муравський так досі і не має омріяного хору. Ці прикрі явища мають один корінь: справжні маяки — погашені, а фальшиві (тут виникає надто багато алюзій) — у всіх на виду, і вказують суспільству помилкові орієнтири. І парадокс: багато хто з властимущих цю втрату курсу вже помітив, і навіть усвідомлює: ми, українці, заблукали, пливемо не туди, а вдіяти досі нічого не може...

А Павло Іванович Муравський, наполягаючи на своїх ідеалах, продовжує домагатися свого, пише листи чиновникам, сподіваючись натрапити на живу душу. А ті іноді ще й сердяться: що це він у свої роки надумав? Кажуть, нібито вже існують наміри відсторонити його і від педагогічної діяльності. А він, уперта українська душа, що звикла трудитися, продовжує наступ. На прикладі життя П.Муравського простежується драма українського митця — драма непоказна, обставлена відповідними нагородами, звання-

ми та регаліями, та все ж — драма. З 75 літ, відданих хоровому мистецтву, лише 21 рік маестро мав змогу працювати з академічними колективами. Нещодавно Павла Муравського удостоїли державної відзнаки «Герой України». Це справедливо, але мені здається, що для невтомного маестро справжня була б нагорода — можливість створити омріяний хор, щоб реалізувати усе задумане.

Стрічаю іноді Павла Івановича на Хрещатику чи Майдані Незалежності, як поспішає у консерваторію до студентів. Не так давно йдемо по Грушевського з паризьким кінознавцем Любомиром Госейком (автором книги «Історія українського кінематографа», Київ, 2005). А назустріч Павло Іванович, з яким познайомив гостя. Той не відразу й повірив, скільки диригенту років. А в липні 2009 року Павлу Муравському виповнилося 95. Це у своїй високій милості Небо нам ніби підказує: маестро нікуди не піде, аж поки не виконає покладену на нього земну місію. (Приблизно так, у свої 86, він відповів на той судовий позов: «Не дочекаєтеся... Збираюся жити довго, бо ще не все зробив для моєї рідної України...»).

Спробуймо уявити собі цей вимріяний хор Павла Муравського. Може, його спів покаже світові нашу країну, як колись спів хору Кошиця, що приніс славу Україні. Про його аматорський колектив ще в 1922 р. писала голландська преса: «Коли б в українській державі всі справи йшли так, як спів у цьому хорі, тоді це була б перша держава на світі».

Погляньмо у первісне значення слів «голосувати», «одногосно» — це лише на перший погляд від них відгонить партійним духом та парламентською демагогією, а колись ці слова були ближчими до хорової термінології, до ладу музичного, що мабуть гармонізував і лад суспільний.

Того вечора на урочистому концерті у дмитрашківському клубі голова Піщанської районної ради Віктор Михайлович Кирнасівський зачитав листа до Президента України про ідею створення хору під орудою Героя України Павла Муравського. Ставили підписи академік Микола Жулинський, поет Іван Драч, а також селяни — усі, хто тут був.

На сцену запросили Павла Івановича — зал встав.

Фото автора

